

Reziliens hallgatók és szakkollégiumi felvételi szelekció¹

Bevezetés, kérdések

Tanulmányunk fő kérdése, hogy a szakkollégiumokba való bejutást befolyásolja-e, s ha igen, miképpen a társadalmi háttér. A szakkollégisták társadalmi összetételét vizsgáló korábbi kutatások arra hívták fel a figyelmet, hogy a szakkollégiumok áteresztőképessége szűkös a társadalmi háttér alapján – vagy annak valamely közvetett hatásán keresztül – (a kutatási eredmények összefoglalását lásd: *Ceglédi & Fónai 2012*). A jelen tanulmányban elemzett Tehetségek Útja Kutatás szakkollégiumi adatbázisa alapján a bekerült szakkollégistákra, közülük pedig azokra vonatkozóan tehetünk megállapításokat, akik önkéntes alapon kitöltötték a kutatás kérdőívét. Nem tudhatjuk, hogy a válaszolók összetétele a szakkollégisták valós összetételét tükrözi-e, vagy ezt átírja a válaszadási hajlandóság társadalmi rétegzettségére. Arra azonban alkalmat adhat az adatbázis, hogy összehasonlítsuk a válaszoló bekerülteken belül a különböző társadalmi csoportokat, és ez alapján vizsgáljuk meg a szakkollégiumi felvételi szelekció létezését és természetét. Vajon az alacsonyabb társadalmi rétegekből érkezőknek a bejutáshoz többet kell teljesíteniük? Ha igen, akkor miben? Mi jellemzi a hátrányaik ellenére sikeres felvételin túljutott, úgynevezett reziliens hallgatókat? Kiknek az ösztönzésére, milyen hozománnyal érkeznek? Mely területeken szorulnak leginkább fejlesztésre a bekerülés után?

Társadalmi meghatározottság a szakkollégiumokba való bejutásban

Egy korábbi elméleti munkánkban áttekintettük² a felsőoktatási társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének kánonját és az újraértékeléséhez kapcsolódó szakirodalmat. Az egyik oldalon az egyenlőtlenségek *csökkenése* kap hangsúlyt az elsőgenerációs értelmiségiek növekvő száma és aránya, a továbbtanulási lehetőséget a szakmaszerzés után is megteremtő szakközépiskola, a származási hatás életkor vagy más szereplők általi csök-

¹ Köszönjük Cziráki Szabinának a kutatás megvalósításában nyújtott segítségét.

² Az elméletek szinteretizáló áttekintése részletesen olvasható: *Ceglédi & Fónai 2012*.

► *Educatio* 2016/3. *Ceglédi Tímea – Tóbi István – Harsányi Szabolcs Gergő: Reziliens hallgatók és szakkollégiumi felvételi szelekció*, 359–371. pp.

kenése, a szelekciós folyamat vagy a saját iskolai végzettség munkaerő-piaci megtérülése oldaláról megvilágítva. A másik irányzat képviselői az egyenlőtlenségek továbbéléséről beszélnek az alacsony státusúak továbbgyűrűző önkirekesztése, a felsőoktatás belső rétegezettsége, az üres státusok elérhetőségének növekedése, a területi egyenlőtlenségek, a szelektív elvándorlás, a származási hatás felfelé kúsása, a differenciált szelekció vagy az örökölt hátrányos helyzet büntetése kapcsán. A társadalmi meghatározottságokról szóló elméleteket, kutatási eredményeket úgy is értelmezhetjük, mint a félig megtöltött pohár különböző értelmezéseit. Az egyik oldal azt hangsúlyozza, hogy csökkennek, a másik pedig azt, hogy vannak még egyenlőtlenségek. Jelen írásban ez utóbbit megerősítő eredményekre jutottunk.

A szakkollégiumokba való bejutás és a belőlük való kimaradás a felsőoktatás belső szelekciós struktúrájának egyik szegmenseként is értelmezhető. A bekerülésben megfigyelhető törésvonalak a társadalmi egyenlőtlenségek leképeződései és azok továbbmélyítői is egyben. E törésvonalak létezését bizonyították azok a kutatási eredmények, amelyek rámutattak, hogy a szakkollégiumok hallgatói bázisának társadalmi háttere kedvezőbb, mint a felsőoktatás hallgatóié általában (az erre vonatkozó kutatási eredmények összefoglalását lásd: Ceglédi & Fónai 2012).³

Ez részben a hátrányosabb helyzetűek önkirekesztésére vezethető vissza, ami több tényezőben gyökerezik. Erőteljesen befolyásolja az önkirekesztést a jelentkezők családi háttere, a tagság hasznosíthatóságának és költségeinek mérlegelése vagy a kortársak hatása (pl. Andor 2002; Róbert 2000a; Nyüsti 2012a; 2012b; 2013). A szakkollégiumi felvételt meg kell, hogy előzze a tájékozódás a szakkollégiumról, a felvételiig eljuttató információk sora, a szakkollégiumi tagsággal járó előnyök és kötelezettségek megismerése és mérlegelése. Egy interjú kutatás arra mutatott rá, hogy a szakkollégiumok népszerűsítése, a toborzás inkább informális, mint formális csatornákon valósul meg (Ceglédi 2015a), amely csatornák kevésbé jól láthatók a hátrányosabb helyzetű hallgatók számára. Az informális tájékozódásban ugyanis a hallgatótársak és az oktatók szerepe kimagasló. A hátrányosabb helyzetűek inter- és intragenerációs kapcsolatai azonban eltérő mélységűek és mintázataik, mint jobb helyzetben lévő társaiké (Pusztai 2010; 2011; Ceglédi 2015b; 2015c), ezért ezek jótékony hatásaiból kevésbé részesülhetnek. Bár korunkban még mindig tömegek kerülnek be a felsőoktatásba, mégis nehéz e hallgatók számára, hogy felhívják magukra a figyelmet (Szendrő & Cziráki 2009; Pusztai 2011; Ceglédi 2012). Ha ez mégis sikerül, egy-egy oktatói bátorítás sokat lendíthet a hezitálók döntései esetében (Pusztai 2010; Ceglédi 2015d).

A szakkollégiumról való értesülést, a felvételi követelményekkel való szembenézést követően születik meg a jelentkezés eldöntése. Azonban nem elég csupán az, hogy az absztrakt elvárások szintjén fogadjon meg a hallgatóban a szakkollégiumi felvételi lehetősége. A konkrét attitűdök és cselekvések szintjén döntéssé kell realizálnia ennek a vágnak (vö. Mickelson, idézi Sugland et al. 1993). Egy interjú kutatás rámutatott, hogy a potenciális jelentkezők számára nem ismeretlen az, hogy a legtöbb szakkollégium esetében deklaráltan elit intézményekről van szó, ahol fontosak az előzetes teljesítmények, és már a jelentkezésnél is sokat számítanak a kapcsolatok. A „kapcsolatérzékeny kultúrával” rendelkező, a teljesítmény érdemre válásában kevésbé bízó társadalmunk nyomai a hát-

³ Az itt felsorolt kutatások egyfajta összképet tárnak elénk, de az egyes szakkollégiumokban különböző szelektivitási mintázatok érvényesülhetnek.

rányosabb helyzetű hallgatók döntéseiben erőteljesebben éreztetik hatásukat (Hankiss 2004; Császi 2006; Sik 2001; Róbert 2000a; Nyüsti 2012b; 2013). Az oktatás világában jelen lévő, az érdemtelen, a tisztességtelen előnyszerzés intézményeként működő protekciórendszerét a közvélemény és a politikai publicisztika még erősebbnek mutatja, mint amilyen valójában (Róbert 2000b). A pályaaspirációk társadalmi meghatározottsága így a szakkollégiumokba való jelentkezésnél is megjelenhet.

A jelentkezés után maga a felvételi procedúra következik. Számos kutatás bizonyította a hátrányosabb helyzetű hallgatók lemaradását a szakkollégiumi felvételi esetében mérvado szakmai teljesítmények terén (pl. Pusztai 2006; 2010; Gáti 2010; Fónai & Márton, 2010; Ceglédi 2012; 2015a, 2015b, 2015c; Nyüsti 2012a, 2013; Verosza 2012; Szemerszki 2009a; 2009b). Ráadásul a szakmai teljesítményt elváró szakkollégiumokba olyan előzetes teljesítménnyel lehet bejutni, amelyet az alulkvalifikált családból érkezők kevésbé tarthatnak fontosnak. Egy korábbi elemzés rámutatott arra, hogy a hátrányaik ellenére kimagasló bemeneti eredményességi mutatókkal rendelkező, úgynevezett reziliens hallgatók is hordozzák társadalmi származásuk azon örökségeit, amelyek gátolják a felsőoktatáshoz fűződő előnyök értelmiséjiekre jellemző kiaknázását. Míg a felsőoktatás manifeszt célrendszerével már-már vakon azonosulnak (ami például a maximalizált óralátogatásban, vagy a jó jegyekre való törekvésben nyilvánul meg), addig a kötelező kurrikulumon felüli lehetőségeket kevésbé ismerik fel, és alacsonyabb arányban élnek velük, mint a hozzájuk hasonló teljesítménnyel belépő, de előnyösebb társadalmi helyzetű hallgatók (Ceglédi 2015a; 2015b).

A bekerülés és kimaradás társadalmi törésvonalát azonban nemcsak az önkirekesztéssel magyarázhatjuk, hanem a szakkollégiumok felvételi gyakorlatával is. Ha ez a gyakorlat nem is tudatosan szelektív célzatú, a kapcsolati síkra terelt jelentkezés, a szubjektív szempontok érvényesülése, a társadalmi háttértől függő előzetes akadémiai teljesítmény, vagy az értelmiségi kritériumok preferálása miatt a társadalmi törésvonalak leképződnek, sőt továbbmélyülnek a szakkollégiumi felvételik során (Ceglédi & Fónai 2012; Ceglédi 2015a).

Az újabb kutatások azt sejtetik, hogy a felzárkóztató típusú szakkollégiumok megjelenésével egyre több hátrányos helyzetű hallgató juthat hozzá a szakkollégiumi tehetség gondozó forma jótékony hatásaihoz⁴ (Demeter 2012; Forray R. & Marton 2012; Kardos 2013). Egy kelet-magyarországi reziliens hallgatókat vizsgáló elemzés pedig arra mutatott rá, hogy a kimagasló teljesítményt felmutatókon belül már nagyon halványak, sőt jelentéktelennek mondhatók a társadalmi törésvonalak a szakkollégiumokba való bekerülések tekintetében (Ceglédi 2016). Az a tény azonban, hogy ők nem rekesztődnek ki, nem jelenti azt, hogy a gyengébb teljesítményűek körében ne számítana továbbra is a társadalmi háttér. A szakkollégiumokon belül meginduló, társadalmi törésvonalakra rímelő differenciálódás pedig nem biztos, hogy e törésvonalak elhalványítására szolgál. Lehetséges, hogy csak átszínezzükre.

Ebben az elemzésben arra nyílik lehetőségünk, hogy a hátrányosabb helyzetűek alul-reprezentáltságát felsorakoztató és a felvételi szelekciós mechanizmust interjú technikával vizsgáló kutatási eredményeket kibővítve a jelenség mögött rejlő tényezőket újabb kérdőíves adatokon teszteljük. Az önkirekesztésről továbbra is csak közvetett információkat kaphatunk, de sokat elárulhat a szakkollégiumi jelentkezést ösztönző személyekre

⁴ A szakkollégiumok jótékony hatásairól összefoglaló írás pl.: Ceglédi et al. 2016

vonatkozó kérdéssornak a különböző társadalmi kategóriák szerinti elemzése. Arra is fény derülhet továbbá, hogy a bekerülteken belül az egyes társadalmi csoportok különböznek-e a felvételtkor birtokolt teljesítményekben.

Elemzésünkben különös figyelmet szentelünk a reziliens társadalmi csoportoknak, akiket a sikeres szakkollégiumi felvételt nyertek közül azokkal azonosítunk, akik legfeljebb szakmunkás végzettségű szülőkkel rendelkeznek vagy községből érkeztek.

Adatok

A Tehetségek Útja Kutatást a Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége végezte 2015-ben az Országos Tudományos Diákköri tanács (OTDT) és a Szakkollégiumok Egyeztető Fórumának közreműködésével. Az adatfelvétel egy online (CAWI) kérdőív segítségével történt, melyet a 2015-ös XXXII. OTDK résztvevői és szakkollégiumi hallgatók töltöttek ki 2015. március 25. és április 2. között. Jelen tanulmány a kérdőívre önkéntesen válaszoló 427 szakkollégista válaszait elemzi. A minta az alapsokaság semmilyen ismérve szerint nem reprezentatív.

Eredmények

A szakkollégiumi belépést előmozdító személyek

Meglepő, hogy a legmagasabban iskolázott családokból érkezők számoltak be a legalacsonyabb arányban oktató vagy szakkollégiumi oktató ösztönzéséről, amely hiányt a családtagok bátorítása és saját elhatározásuk ellensúlyoznak (1. táblázat). Ez jelentheti azt, hogy nem annyira kiszolgáltatott a szakkollégium melletti döntésük az akadémiai világ képviselőinek (az oktatóknak), mint az alacsonyabban iskolázott családokból érkezők esetében. Az oktatók és szakkollégiumi oktatók támogatását leginkább a középfokú végzettségű szülők gyerekei tudhatják magukénak, de a legfeljebb szakmunkás végzettségű anyáktól származók esetében is sorsdöntőnek bizonyultak a „népi tehetségekre” érzékeny oktatói tanácsok. Szükségük is van ezekre, hiszen az érettségivel sem rendelkező szülői kategóriákban a legalacsonyabb a hallgatóbázison belüli ösztönzés, és a családi bátorítás sem kimagasló a körükben. Ezek az eredmények meglepőek, hiszen a szakirodalom alapján azt feltételeztük, hogy a magasabban kvalifikált családokból érkező, a felsőoktatásban való eligazodás mintáját otthonról hozó hallgatók könnyebben teremtenek kapcsolatot oktatóikkal. Azonban úgy látszik, hogy a szakkollégiumokra való rátalálásban ettől eltérő tényezők játszanak szerepet. Az eredményeket átszínezhette esetleg az a tény, hogy miután a szakkollégiumok egy részébe még a felsőoktatásba való bejutás előtt kell jelentkezni, az említett oktatói bátorítás egy részét valójában még a közoktatásban kapták meg a hallgatók, ahol még élénkebben élhet a „népi tehetségek” felkarolásának pátosza. A másik lehetséges magyarázata ennek a várakozásoktól eltérő eredménynek, hogy a kimagasló eredményekkel belépő, de hátrányos helyzetű, úgynevezett reziliens hallgatók jobban engedelmeskednek azoknak a tanácsoknak, amelyek a felsőoktatás manifeszt, formális síkján (tehát oktatóikon) keresztül jutnak el hozzájuk, hiszen igen magas az akadémiai körökbe vetett bizalmuk. Ugyanakkor a hallgatókkal kialakított kapcsolatok által, informális úton érkező, az óralátogatást és jó jegyek megszerzését esetleg fenyegető extrakurrikuláris lehetőségekre kevésbé fogékonyak (Pusztai 2011; Ceglédi 2015b; 2015c).

Emellett az is lehetséges, hogy a magasan kvalifikált családok gyermekei körében terjedő szkepticizmus és kiábrándultság miatt (Veroszta 2010; Pusztai 2011; Ceglédi 2015c) ezek a hallgatók a formális kereteket leginkább megkerülve, családi és hallgatói kapcsolataikra építve és az oktatók véleményét ignorálva keresik a számukra kevésbé vonzó felsőoktatáson belül azokat a lehetőségeket, például a szakkollégiumokat, amelyek által „elit” mivoltukat érvényesíthetik.

A lakóhely szerinti bontásból az derül ki, hogy a fővárosiak támaszkodhatnak legkevesbé oktatók vagy szakkollégiumi oktatók előmozdító tanácsára a felvételt illetően. Lemaradásuk többszörös ezen a téren. Ami mégis a szakkollégiumba vezeti őket, az leginkább a kimagasló saját elhatározás, de családtagjaiktól, hallgatótársaiktól vagy szakkollégista hallgatóktól is átlagos arányban kapnak ösztönzést. Érdekes, hogy a városiak és megyeszékhelyiek körében a legmagasabb a családból hozott bátorítás.

1. táblázat: A szakkollégiumi jelentkezést ösztönző személyek az apa, az anya iskolázottsága⁵ és a lakóhely településtípusa⁶ szerinti csoportokban (oszlopszázalék, zárójelben az adott személy adott iskolázottsági csoporton belüli rangsorszáma)

		Hallgató-társ	Szakkollégiumi hallgató	Oktató	Szakkollégiumi oktató	Én magam	Családtag
Apa iskolázottsága	legfeljebb szakmunkás	31,9 (4.)	40,7 (3.)	41,6 (2.)	26,5 (5.)	72,6 (1.)	15 (6.)
	középiskolai érettségi	46,5 (3-4.)	46,5 (3-4.)	48,8 (2.)	36 (5.)	65,1 (1.)	15,1 (6.)
	legalább felsőfokú technikum	39,6 (3.)	51,1 (2.)	34,2 (4.)	22,2 (6.)	71,6 (1.)	27,1 (5.)
Anyai iskolázottsága	legfeljebb szakmunkás	36,5 (4.)	38,1 (3.)	44,4 (2.)	33,3 (5.)	69,8 (1.)	15,9 (6.)
	középiskolai érettségi	40,4 (4.)	51,5 (2.)	49,5 (3.)	29,3 (5.)	67,7 (1.)	14,1 (6.)
	legalább felsőfokú technikum	38,6 (3.)	47,7 (2.)	34,1 (4.)	23,5 (6.)	72 (1.)	26,1 (5.)
Lakóhely településtípusa	község	41,3 (4.)	55 (2.)	43,5 (3.)	35 (5.)	68,8 (1.)	13,8 (6.)
	város, megyeszékhely	37,2 (4.)	44,2 (3.)	45,1 (2.)	31,4 (5.)	67,7 (1.)	26,1 (6.)
	főváros	40 (3.)	47,8 (2.)	23,5 (4.)	9,6 (6.)	76,5 (1.)	19,1 (5.)
Mindenki		38,9 (4.)	47,3 (2.)	39,1 (3.)	26,2 (5.)	70,5 (1.)	21,8 (6.)

Forrás: Tehetségek Útja Kutatás 2015, szakkollégisták (N=427)

A belépéskori hozomány

A belépéskori hozományon belül hat dimenziót alakítottunk ki, amely dimenziókat egy-egy indexpontoszámmal láttunk el. A dimenziók kialakításához korábbi interjúk kutatások és az eredményességről szóló szakirodalom tapasztalatait vettük alapul (Pusztai

⁵ Az apa és anya iskolai végzettségét az alábbiak szerint kategorizáltuk: Legfeljebb szakmunkás: 8 osztály vagy annál kevesebb; szakmunkásképző. Középiskolai érettségi: középiskolai érettségi. Legalább felsőfokú technikum: főiskolai diploma, felsőfokú technikum, egyetemi diploma; posztgraduális.

⁶ A lakóhely településtípusának kategorizálásakor a megyeszékhelyet és a várost vontuk össze, a többi kategória eredeti formájában maradt. A külföldi lakóhelyet megjelölők körében a településnév utólagos kódolásával soroltuk be a településtípust.

2013; Ceglédi 2015a).⁷ 1) A céltudatos választás komponensei a határozott karrierterv és a szakkollégiumról való előzetes tájékozódásra vonatkozó itemek voltak. 2) A saját hozomány dimenzióban összegződtek az olyan személyes tulajdonságok, amelyek kevésbé függnek a társadalmi hovatartozástól (ahogy arra a szakirodalom rámutatott), mint a felölősségteljeség, jó munkabírás, szakmai elkötelezettség vagy közéleti aktivitás (Ceglédi 2015b). 3) Az értelmiségi hozomány indexébe tartozik a társadalmi háttérrel összefüggő felsőfokú nyelvvizsga, a határozott megjelenés és az, hogy a megkérdezettek könnyűnek ítélik-e meg a szakkollégiumokba való bekerülést. Korábbi eredményeink alapján fontosnak tartottuk különválasztani 4) az extrakurrikuláris és 5) a kurrikuláris követelményeknek való megfelelést, hiszen ezekben jelentős társadalmi törésvonalakat fedeztünk fel. A kurrikuláris megfelelés inkább a reziliens hallgatókra jellemző (akik sikeresen léptek be a felsőoktatásba hátrányaik ellenére), míg extrakurrikuláris aktivitásuk alulmarad a kedvezőbb háttérű sikeres belépőkhöz képest (Ceglédi 2015b; 2015c). A kurrikuláris megfelelést a 4,5 feletti tanulmányi átlag alapján azonosítottuk, az extrakurrikuláris tevékenységek között pedig a konferencia szereplést, a publikációkat, a kutatási tapasztalatot, a kutatási tervet és a más felsőoktatási tehetőségigondozásban való részvételt összegeztük. 6) Az utolsó a közösséghez való tartozás indexe, amelyet a szakkollégiumi kurzusok felvétel előtti látogatása és a közösség értékeivel való azonosulás iteme képviselt.

A pontszámokat dimenzióként arányosítottuk, így egy dimenzióban 0 és 3 pont közötti értéket, összesen pedig 18 pontot érhetett el mindenki.⁸ Ezt a többdimenziós bemeneti hozományt vizsgáltuk meg a legalapvetőbb társadalmi háttérmutatók⁹ mentén.

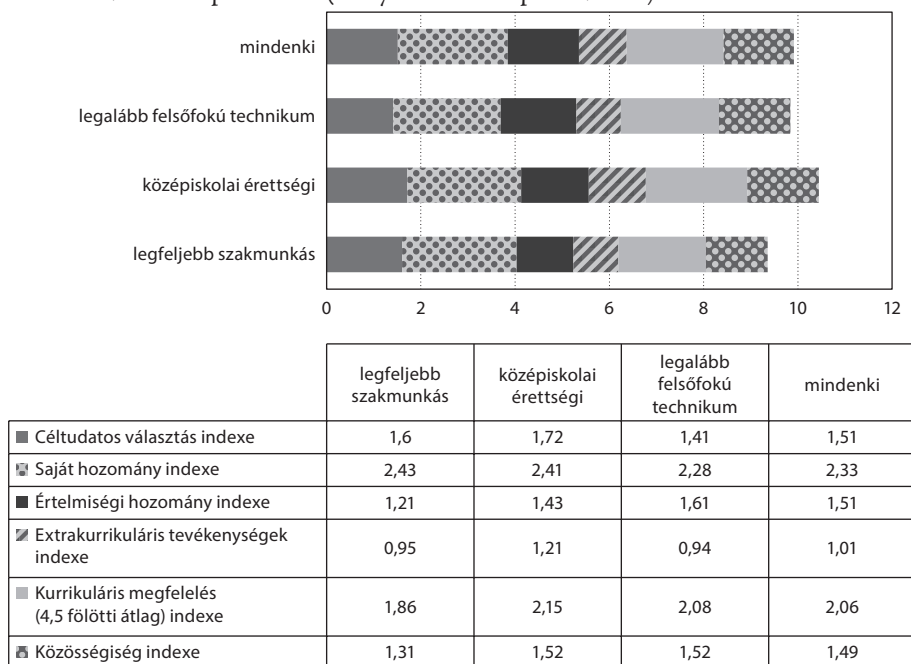
Az összesen elérhető pontszám esetében 1-2 pontnál nincs nagyobb eltérés az apa, az anya iskolázottsága és a lakóhely településtípusának csoportjai között (1., 2. és 3. ábra). Ezek alapján óvatos következtetésként levonható, hogy ha a szakkollégiumok országos összképét nézzük, akkor a felvételinél a társadalmi háttér nem (vagy nem önmagában) jelent szelekciós kritériumot. Ugyanakkor abban már eltértek az egyes társadalmi csoportok, hogy hogyan érik el ezt a közel hasonló összpontszámot.

⁷ Az indexképzés a hallgatók retrospektív önjellemzésére vonatkozó kérdéssoron alapul (lásd 1. melléklet). Az adatredukcióra az interpretálhatóság megkönnyítése és a dimenziók megragadása, körvonalazása miatt volt szükség. Kísérletünk nem tekinthető objektívnek. Az itt bemutatott dimenzióképzés csak egy a lehetséges tömörítési, tipizálási módok közül, egyfajta tesztelése a korábbi, elsősorban interjúkra épülő szakirodalomban felbukkanó dimenzióknak. Magában hordozza a kutatói subjektivitást, amelyet igyekeztünk a korábbi szakirodalmi tapasztalatokra építés által minimalizálni.

⁸ Az egyes dimenziókhoz tartozó kérdéseket az 1. melléklet tartalmazza.

⁹ Klaszterelemzésekkel társadalmi csoportokat kísértünk meg azonosítani az apa és az anya iskolázottsága, valamint a lakóhely alapján (a jövedelem bevonásától eltekintettünk a válaszmegtagadók magas aránya miatt), de nem találtunk kellően homogén csoportokat. Ennek oka lehet a szakkollégiumok speciális mérítési bázisa, a társadalmi háttérükhöz képest atipikusnak és tipikusnak tekinthető csoportok elaprózódása, a települési és szülői iskolázottsági hierarchia fokainak heterogén kombinációi.

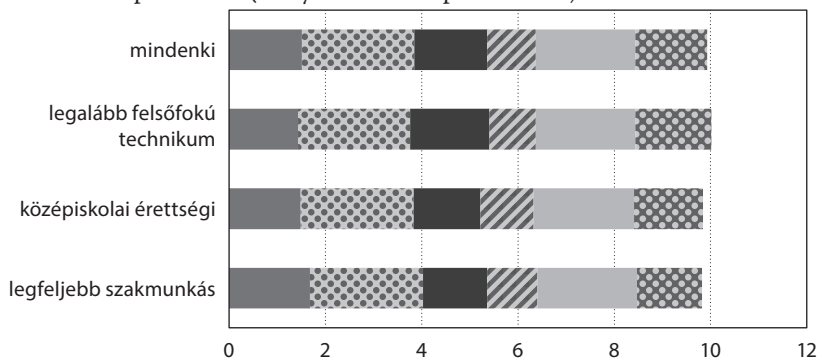
1. ábra: A szakkollégisták belépéskori hozománnyának mintázata az anya iskolázottsága szerinti csoportokban (arányosított indexpontszámok)

Forrás: Tehetségek Útja Kutatás 2015, szakkollégisták (N=427)

A belépéskori hozomány retrospektív önjellemzését illetően eltérő mintázatot láthatunk az egyes társadalmi csoportokban a hat dimenzió szerint. Szembeötlő például azoknak a hallgatóknak a céltudatos választásban, az extrakurrikuláris aktivitásban vagy a jó tanulmányi átlagban tapasztalt előnye, akik középfokú végzettségű anyával rendelkeznek (1. ábra). Lehetséges magyarázat erre, hogy ebben a hallgatócsoportban Bourdieu (2003) kispolgár típusa ismerhető fel, akiket a középosztályi aszkézis jellemez. A felsőfokú végzettségű anyák gyerekei mindebben inkább sereghajtóként vagy átlagos teljesítményt nyújtókként tűnnek fel önjellemzésük alapján, s összpontszámuk is valamelyest alulmarad a középfokú bizonyítvánnyal rendelkező anyáktól származókhöz képest. Lemaradásukat egyedül kimagasló értelmiségi hozományukkal kompenzálják, ami – úgy tűnik – mégis segíti őket a szakkollégiumokba való bejutásban. A reziliensekkel azonosítható legfeljebb szakmunkás végzettségű anyákkal rendelkező hallgatók esetében a saját hozomány (elkötelezettség, felelősségteljeség, munkabírás, közéleti aktivitás) a legkimagaslóbb, de figyelemre méltó a céltudatos választásra vonatkozó önértékelés átlag feletti értéke is. Összességében mégis ők érték el a legkevesebb pontszámot, ami a legalacsonyabb értelmiségi hozományukra, a közösségbe való betagozódás vagy értékazonosság előzetes felismerésének hiányára és a gyenge kurrikuláris megfelelésre vezethető vissza. Ez az eredmény ugyanakkor arról is árulkodik, hogy bár árnyalattal kevesebben vannak a szakkollégiumokban összhallgatói átlagukhoz képest, nem kell többet teljesíteniük a bekerüléshez.

2. ábra: A szakkollégisták belépéskori hozománynak mintázata az apa iskolázottsága szerinti csoportokban (arányosított indexpontszámok)

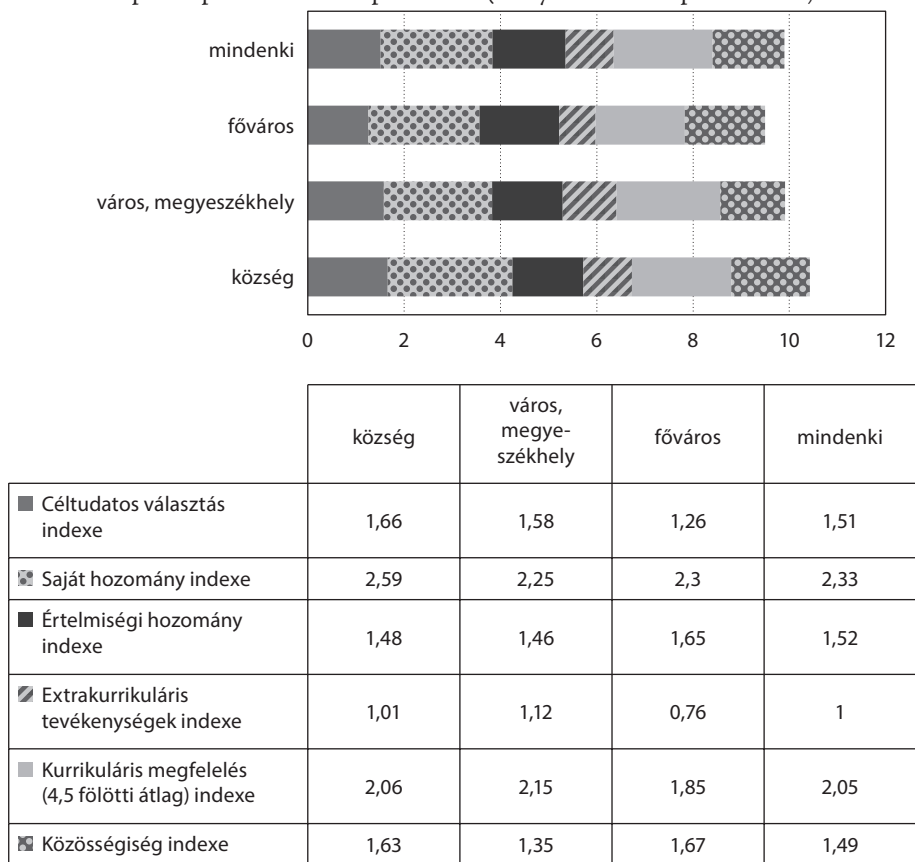
	legfeljebb szakmunkás	középiskolai érettségi	legalább felsőfokú technikum	mindenki
■ Céltudatos választás indexe	1,68	1,49	1,44	1,51
▨ Saját hozomány indexe	2,35	2,35	2,33	2,34
■ Értelmiségi hozomány indexe	1,34	1,38	1,64	1,51
▨ Extrakurrikuláris tevékenységek indexe	1,04	1,10	0,96	1,01
■ Kurrikuláris megfelelés (4,5 fölötti átlag) indexe	2,07	2,09	2,07	2,07
▨ Közösségiség indexe	1,35	1,43	1,58	1,49

Forrás: Tehetségek Útja Kutatás 2015, szakkollégisták (N=427)

Az apa iskolázottsága szerinti csoportok esetében is jól látható, hogy a legmagasabb társadalmi kategóriában az értelmiségi hozomány a leginkább hasznosítható a felvételik során (mintegy pótolja a többiben tapasztalt lemaradást), emellett a közösségiség indexe is náluk a legmagasabb az önjellemzésük alapján, míg például extrakurrikuláris aktivitásuk inkább átlag alattinak mutatkozik (2. ábra). Figyelemre méltó továbbá, hogy a céltudatos választással is kevésbé jellemzik felvételtörli önmagukat, valószínűsíthetően amiatt, mert kevesebb tétellel járt számukra, hogy kipróbáljanak egy-egy idő- és energia-befektetéssel járó tevékenységet. Továbbá ez annak is lehet a jele, hogy a szakkollégiumokban rejlő lehetőségeket kevesebb tájékozódással is felismerték, és gyengébb háttérteljesítménnyel is nekivágtak a felvételinek, mint mondjuk a legfeljebb szakmunkás végzettségű apáktól származók. Míg ez utóbbi csoport körében valószínűleg nagy energiákat emészt fel a felvételi előtti mérlegelés (céltudatos választás) és a jó jegyek mellett nehezen teljesíthető extrakurrikuláris tevékenység átlagos szintre hozása, addig a legmagasabb végzettségű apák gyermekei a közösségbe való bedolgozásra koncentráltak. A középfokú végzettsé-

gű apáknál már kevésbé látszik az a fölény, amit a középfokú anyáknál tapasztaltunk. Egyedül az extrakurrikuláris tevékenységben magaslanak ki. Az apa végzettsége szerinti csoportokban halványabbak a különbségek, a középfokú végzettségű apák gyermekeinek teljesítménye kevésbé kiugró, s a „szokásos” lépcsőzetesség érvényesül inkább.

3. ábra: A szakkollégisták belépéskori hozománjának mintázata a lakóhely településtípusa szerinti csoportokban (arányosított indexpontszámok)

Forrás: Tehetségek Útja Kutatás 2015, szakkollégisták (N=427)

A településtípusok szerinti bontás (3. ábra) alapján elmondható, hogy a budapestiek nem különösebben eredményesek, sőt, inkább sereghajtók retrospektív önjellemzésük alapján a belépéskor a jó jegyek vagy az extrakurrikuláris tevékenységek tekintetében, és abba se fektetnek sok energiát, hogy a szakkollégiumban rejlő lehetőségekről és kötelezettségekről információkat szerezzenek (céltudatosság indexe). Ezt a lemaradásukat azonban ellensúlyozza az értelmiségi hozomány és a közösségbe való betagozódás, illetve az ez utóbbi értékeivel való azonosulás, amely két mutató az ő körükben a legmagasabb. Figyelemre méltó, hogy ennek ellenére a községben élők érték el a legmagasabb összpontszámot. Ők céltudatosságukkal, személyiségjegyeikkel (saját hozomány) körözik le/hozzák be a többiek, de átlag fölötti körükben a közösségiség indexe, s átlagos az extrakurrikuláris

aktivitás és a kurrikuláris megfelelés is. Érdekes, hogy a városban és megyeszékhelyen élők számoltak be a legtöbb olyan tevékenységről, amely a kötelező kurrikulumon túlmutat, ugyanakkor a jó jegyek tekintetében is ők az elsők, tehát több fronton is megállják a helyüket. Ezen erőfeszítéseik ellenére alulértékelik az olyan személyiségjegyeiket, mint a munkabírást, felelősségteljeséget, szakmai elkötelezettség (saját hozomány).

Összegzés és diszkusszió

Az az eredmény, hogy a belépéskori hozomány retrospektív önjellemzésen alapuló összértékében közel hasonlóak az apa és az anya iskolázottsága, valamint a lakóhely településtípusa mentén felállított csoportok, arra enged következtetni, hogy a szakkollégiumokba való bejutás során a teljesítmény az elsődleges szempont. Ugyanakkor ezt a közel azonos teljesítményt eltérő módon érik el a vizsgált társadalmi kategóriákba tartozó hallgatók. Különböznek a szülői iskolázottsági és lakóhelyi csoportok abban, hogy kinek az indítatására és milyen bemeneti hozománnyal vágnak neki a szakkollégiumi felvételinek és nyerik el a tagságot.

A reziliens társadalmi csoportok (legfeljebb szakmunkás szülőkkel rendelkezők, községből érkezők) szakkollégiumi bejutását a következőképpen jellemezhetjük: Önjellemzésük alapján ők voltak a legkimagaslóbbak a kötelezettségek és lehetőségek alapos mérlegelését, valamint a határozott karriertervet tekintve. Ez annak lehet a jele, hogy ezekben a társadalmi kategóriákban nagyobb tétje van a felsőoktatás manifeszt célszisztemének való megfeleléssel konkuráló extrakurrikuláris tevékenységek elvállalásának, például a szakkollégiumi tagságnak. A család felé látványosabban elkönyvelhető eredmény például a vizsgák sikeres letétele, mint egy ezzel konkuráló, esetleg a család számára ismeretlen tevékenység (Ceglédi 2012; Bocsi & Ceglédi 2016). Ezért is számoltak be arról ezek a hallgatók, hogy fontos számukra az oktatói bátorítás a jelentkezéshez, hiszen az oktatók a családok által is tiszteletben tartott akadémiai világ megtestesítői, míg hallgatói kapcsolataikon és családjukon keresztül kevésbé kapnak erre vonatkozó ösztönzést (vagy kevésbé fogékonyak ezekre). Önbizalom is szükséges ahhoz, hogy ezek a reziliens hallgatók jelentkezzenek és bejussanak, hiszen azt láttuk, hogy a felelősségteljeséget, a jó munkabírást, a szakmai elkötelezettséget és a közéleti aktivitást tömörítő mutató tekintetében is a legmagasabb értékekkel jellemezték magukat. Átlagosnak vagy azt megközelítőnek mondható a kurrikuláris és az extrakurrikuláris feltételeknek való megfelelésük, ami arra vall, hogy nem kell többet teljesíteniük a bekerüléshez. Egyértelmű ugyanakkor a lemaradásuk az értelmiségi hozományra vonatkozó retrospektív önjellemzésük tekintetében, s a közösségbe való bedolgozás vagy értékazonosság is csak a községből érkezőknek tűnik fontosnak vagy megvalósíthatónak.

Mindezt a hétköznapi gyakorlat nyelvére fordítva elmondható, hogy valamely mutató tekintetében nyújtott pluszteljesítmény képes felülmúlni azokat a hátrányokat, amelyek a társadalmi háttérből adódnak. Például a nyelvvizsga és a határozott megjelenés terén tapasztalt lemaradást képes ellensúlyozni a szakmai elkötelezettség és a szorgalom. A hallgatói és családi bátorítás hiányát pedig pótolhatja a tehetségeket fürkésző oktatók ösztönzése.

Tanulmányunk módszertani tanulságokkal is szolgált. Újabb megerősítést nyert, hogy az anyai iskolai végzettség nem egyszerűsíthető le diplomás-nem diplomás vagy érettségizett-nem érettségizett dichotóm változóra, hiszen az érettségizett anyáktól

származó csoport kiugró értékeket mutatott fel bizonyos eredményességi mutatók terén. Ezzel együtt az is látható, hogy az érettségizett szülőkkel nem rendelkező, a szakkollégiumi felvételt sikeresen teljesítő reziliens hallgatói csoport a származás mélyebb és egyedi tartalmú nyomait viseli. A budapestiek „alulteljesítése” és a községekből érkezők sajátos arculata pedig arra vall, hogy a szakkollégisták esetében a három alapvető településtípus szerinti felosztás sem a szokásos lépcsős módon differenciálja az eredményességet.

Az az eredmény is továbbgondolást érdemel, hogy a felsőfokú végzettségű szülők gyermekei és a budapestiek a várthoz képest alulteljesítenek a felvételin. Egy korábbi, Hajdú-Bihar megyei felvételizőket vizsgáló munkánkban azt gondoltuk, hogy ez a „lefölözöttség” regionális sajátosság, amelyet a szelektív elvándorlás okoz (Ceglédi & Nyüsti 2011). Mostani elemzésünk alapján ugyanez az összefüggés országos szinten is igaznak bizonyult a szakkollégisták belépéskori eredményessége tekintetében. Az alulteljesítés mögött az a szakirodalomban leírt jelenség rejtőzhet, hogy a felsőoktatásból való kiábrándultság, székepszis terjedőben van a legmagasabban kvalifikált szülőktől származó hallgatók körében (Veroszta 2010; Pusztai 2011; Ceglédi 2015a; 2015b). Elemzésünk érdekes eredménye, hogy egy-egy szakkollégiumban mégis találunk olyan értékeket ezek a fiatalok, amelyekkel azonosulhatnak.

IRODALOM

- ANDOR M. (2002) Diplomás szülők gyerekei. *Educatio*, 2. pp. 191–210.
- BOCSI V. & Ceglédi T. (2016) Az intézményi hatások jellegzetességei szakértői és hallgatói szemszögből. In: Pusztai G., Bocsi V. & Ceglédi T. (eds) *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke*. Partium, PPS & ÚMK, Nagyvárad, Budapest. pp. 13–32.
- BOURDIEU, P. (2003) Az oktatási rendszer ideológikus funkciója. In: Meleg Cs. (ed) *Iskola és társadalom*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs. pp. 10–24.
- CEGLÉDI T. & NYÜSTI SZ. (2011) „A jók mennek el?” Szelektív elvándorlás Hajdú-Bihar megye felvételizői körében. *Felsőoktatási Műhely*, 4. pp. 95–117.
- CEGLÉDI T. (2012) Reziliens életutak, avagy a hátrányok ellenére sikeresen kibontakozó iskolai karrier. *Szociológiai Szemle*, 22, 2, pp. 85–110.
- CEGLÉDI T. (2015a) Egy alkalmazott eredményesség koncepció és annak hatása a szakkollégiumok társadalmi zártságára. In: Pusztai G. & Kovács K. (eds) *Ki eredményes a felsőoktatásban?* Partium, PPS & ÚMK, Nagyvárad, Budapest. pp. 10–35.
- CEGLÉDI, T. (2015b) Resilient Teacher Education Students. Social Inequalities in Higher Education. In: Pusztai, G. & Ceglédi, T. (eds) *Professional Calling in Higher Education.*: Partium, PPS & ÚMK, Nagyvárad, Budapest. pp. 61–75.
- CEGLÉDI, T. (2015c) Felsőoktatás és társadalmi egyenlőtlenségek. Reziliens pedagógusjelöltek. In: Pusztai G. & Ceglédi T. (eds) *Szakmai szocializáció a felsőoktatásban.*: Partium, PPS & ÚMK, Nagyvárad, Budapest. pp. 116–135.
- CEGLÉDI, T. (2015d) *A hátrányaik ellenére kiemelkedően teljesítő, reziliens hallgatók felsőoktatási beilleszkedése*. XV. Országos neveléstudományi Konferencia, Óbudai Egyetem, Budapest, 2015. november 19–21.
- CEGLÉDI, T. (2016) Doktori értekezés. Elővita anyag.
- CEGLÉDI, T. & FÓNAI, M. (2012) Who Enters? Former Achievement and Social Background of Students in Colleges for Advanced Studies. In: Györgyi, Z. & Nagy, Z. (eds) *Students in a Cross-Border Region*. University of Oradea Press, Oradea. pp. 107–131.

- CEGLÉDI T., BORDÁS A. & KARDOS K. (2016) Egyről a kettőre vagy nulláról a háromra? Szakkollégiumok intézményi hatása. In: Pusztai G., Bocsi V. & Ceglédi T. (eds) *A felsőoktatás (hozzáadott) értéke*. Partium, PPS & ÚMK. Nagyvárad, Budapest. pp. 302–316.
- CSÁSZI L. (2006) Felsőoktatás és szelekció. In: Fényes H. & Róbert P. (eds) *Iskola és mobilitás*. Debrecen. pp. 143–153.
- DEMETER E. (2012) Szakkollégiumok, a tehetség közege. *Felsőoktatás Műhely*, 4. pp. 53–72.
- FÓNAI M. & MÁRTON S. (2010) A tehetséggondozó program hallgatóinak professzióképe In: Kozma T. & Ceglédi T. (eds) *Régió és oktatás: A Partium esete*. CHERD-Hungary, Debrecen. pp. 147–153.
- FORRAY R. K. & MARTON M. (2012) Egyházi szakkollégiumok (Cigány és nem cigány hallgatóknak). *Iskolakultúra*, 7., 8. pp. 35–44.
- GÁTI A. (2010) Társadalmi háttér és mobilitás. In: Garai O., Horváth T., Kiss L., Szép L. & Veroszta Zs. (eds) *Diplomás pályakövetés IV. Frissdiplomások 2010*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest. pp. 155–176.
- HANKISS E. (2004) *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Osiris, Budapest.
- KARDOS K. (2013) Felsőoktatási szakkollégiumok és hallgatóságuk. In: Pusztai G. & Lukács Á. (eds) *KözössÉGteremtők*. Debreceni Egyetemi Nyomda, Debrecen. pp. 173–196.
- NYÜSTI SZ. (2012a) Hátrányos helyzetben – helyzeti hátrányban a felsőoktatásban. *Felsőoktatási Műhely*, 2. pp. 33–49.
- NYÜSTI SZ. (2012b) Jelentkezni vagy nem jelentkezni? A felsőfokú továbbtanulás során észlelt önkirekesztés és annak háttere. *Felsőoktatási Műhely*, 4. pp. 85–100.
- NYÜSTI SZ. (2013) Oktatási helyzetkép. In: Székely L. (szerk.) *Magyar ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest. pp. 90–126.
- PUSZTAI G. (2006) Egy határmenti régió hallgató-társadalmának térszerkezete. In: Juhász E. (ed) *Régió és oktatás*. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen. pp. 43–56.
- PUSZTAI G. (2009) *A társadalmi tőke és az iskola*. Új Mandátum, Budapest.
- PUSZTAI G. (2010) A hallgatói kapcsolatterendszer és a tanulmányi eredményesség összefüggései. In: Buda A. & Kiss E. (eds) *Interdiszciplináris pedagógia, tanárok, értelmiségiek*. Debreceni Egyetem Neveléstudományok Intézetet, Debrecen. pp. 173–184.
- PUSZTAI G. (2011) *A láthatatlan kéztől a baráti kezekig*. Új Mandátum, Budapest.
- PUSZTAI G. (2013) „Nem biztos csak kétes a szememnek...” Hallgatói eredményességi koncepciók és mutatók a felsőoktatáskutatásban. In: Nagy P. T. & Veroszta Zs. (eds) *A felsőoktatás kutatása*. Gondolat, Budapest. pp. 201–219.
- RÓBERT P. (2000a) Bővülő felsőoktatás? Ki jut be? *Educatio*, 1. pp. 79–94.
- RÓBERT P. (2000b) Miért (nem) meritokratikusak a modern társadalmak? *Századvég*, 7. (23).
- SÍK E. (2001) Kapcsolatérzékeny útfüggőség. Magyar korrupció? In: Kovács J. M. (szerk.) *A zárva várt Nyugat*. Sík, Budapest. pp. 345–381.
- SUGLAND, B. W., ZASLOW, M. & NORD, CH. W. (1993) *Risk, Vulnerability, and Resilience among Youth: in Search of a Conceptual Framework*.: Child Trends, Inc, Washington, DC. pp. 1–39.
- SZEMERSZKI M. (2009a) Hallgatók az átalakuló felsőoktatásban. In: Jancsák Cs. (ed.) *Pillanatfelvételek a Kárpát-medencei ifjúságról*. Belvedere Meridionale, Szeged. pp. 13–27.
- SZEMERSZKI M. (2009b) Az Eurostudent-felmérés magyarországi kapcsolódásai. In: Hrubos I. (es) *Műhelytanulmányok. NFKK Füzetek 2*. Budapesti Corvinus Egyetem: NFKK, Budapest. pp. 42–70.

SZENDRŐ P. & CZIRÁKI SZ. (2009) A tudományos diákkörök szerepe a tehetség gondozásban. *Educatio*, 4. pp. 155–164.

VEROSZTA Zs. (2010) *Felsőoktatási értékek – hallgatói szemmel. A felsőoktatás küldetésére vonatkozó hallgatói értékstruktúrák feltárása* (Ph.D. értekezés), Budapest.

VEROSZTA Zs. (2012) A mesterképzésig juttató erők – A felsőoktatási bachelor/master átmenet szelekciós tényezőinek feltárása. In: Garai O. & Veroszta Zs. (eds) *Frissdiplomások 2011*. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest. pp. 9–35.

Melléklet

1. Melléklet: A belépéskori hozomány indexeihez tartozó kérdések

Mi jellemezte Önt a szakkollégiumi felvételi időpontjában? (igen, nem)	
1. céltudatos választás indexe	Pontosan átláttam, mit adhat nekem a szakkollégium.
	Pontosan átláttam, milyen kötelezettségekkel jár a szakkollégiumi tagság.
	Határozott karriertervem volt.
2. saját hozomány indexe	Volt közéleti aktivitásom (pl. egyesületi tagság, önkéntesség).
	Felelősségteljes, jó munkabírási hallgató voltam.
	Szakmailag elkötelezett voltam.
3. értelmiségi hozomány indexe	Volt felsőfokú nyelvvizsgám.
	Határozott, magabiztos megjelenéssel bírtam.
	Nehéznek gondoltam a bejutást a szakkollégiumba (fordított kódolással).
4. extrakurrikuláris tevékenységek indexe	Volt kutatási tapasztalatom.
	Volt publikációm.
	Volt konferencia előadásom.
	Volt kutatási tervem.
	Részt vettem már más felsőoktatási tehetséggondozásban.
5. kurrikuláris megfelelés indexe	4,5 feletti volt a tanulmányi átlagom.
6. közösségiség indexe	A felvételi előtt részt vettem a szakkollégium toborzó programjain, nyitott kurzusain.
	Magaménak éreztem a szakkollégium értékrendszerét.